

Koko keho käytössä

Multimodaalinen kieli ja kielen oppiminen vapaa-ajan kokkaus- ja viljelytoiminnassa

ANNA-KAISA JOKIPOHJA

Väitöksenalkajaisesityelmä Tampereen yliopistossa 17. helmikuuta 2024

Kehon ja kielen välityksellä tapahtuva sosiaalinen toiminta on ihmiselämän ja päivittäisten arkisten kohtaamisten ytimessä. Arjen pyörteissä tulemme kuitenkin harvoin tai kenties lainkaan miettineeksi sitä, miten ymmärrämme toisiamme, kun käymme keskustelua ja olemme eri tavoin vuorovaikutuksessa toistemme kanssa. Kun kerromme lomamatkan tapahtumista ja keskustelukumppani toistaa käyttämämme sanan, mistä tiedämme, onko seuralaisemme tarkoituksena osoittaa yllättyneisyyttä ja pyytää tarkennusta vai sittenkin ilmaista ymmärrystä ja kannustaa jatkamaan tarinaamme? Kun osallistumme työ- tai opiskelupäivän aikana etäkokouksiin, saatamme kohdata vuorotteluun liittyviä hankaluuksia, kuten hämmennystä siitä, kenen vuoro on puhua seuraavaksi. Arkipäiväiset vuorovaikutustilanteet ja niiden haasteet ovat kaikille meille tuttuja. Samalla nämä pohdinnat johtavat meidät myös sen äärelle, mitä on kieli. Onko vuorovaikutus puhetta ja kieli sanoja paperilla?

Olen tutkinut väitöskirjassani ihmisten yhteistoimintaa vuorovaikutuksessa. Erityisesti olen analysoinut ymmärtämiseen ja kielen oppimiseen liittyviä vuorovaikutustilanteita. Huomioni kohdistuu siihen, miten tilanteiden osallistujat tarkistavat ymmärrystään kanssaosallistujan edeltävästä sanallisesta tai kehollisesta toiminnasta sekä pyytävät tarkempaa tietoa tilanteessa käytetyistä verbaalisista ilmauksista. Tällainen analyysi johtaa väistämättä myös sen pohtimiseen, mitä on kieli ja mitä on oppiminen. Vaikka näihin kysymyksiin voi olla monisyisiä vastauksia, keskusteluanalyyttinen vuorovaikutustutkimus ja väitöskirjani osaltaan näyttävät, että inhimillinen sosiaalinen toiminta on multimodaalisesti jäsentynyttä (Goodwin 2017; Mondada 2018). Kun huomio on siinä, miten kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa rakennetaan merkityksiä, kieli on ymmärrettävä multimodaaliseksi ilmiöksi.

Kun osallistumme vuorovaikutukseen, viestimme multimodaalisesti: käytämme puheen lisäksi myös muita kehollisia merkityksen muodostamisen keinoja, jotka ovat visuaalisesti havaittavia. Esimerkiksi kysyessämme katsomme usein vastaanottajaa, ja puheen kuulemisen ja ymmärtämisen ongelmia ilmaisemme kurtistamalla kulmia ja kallistamalla päätä (esim. Seo & Koshik 2010; Stivers & Rossano 2010; Hömke, Levinson & Holler 2022). Ymmärtämisen ongelmiin liittyy usein kehollista pysähtyneisyyttä, kuten eleiden tai kasvonilmeiden viivyttämistä, kun taas yhteisymmärryksen vallitessa vastaava kehollis-visuaalinen vuorovaikutustoiminta etenee sujuvasti ilman pysäytyksiä. Väitöstutkimukseni yhdessä aikaisemman tutkimuksen kanssa osoittaa selvästi, että sosiaalisen toiminnan ymmärtäminen perustuu paljon siihen, mitä havainnoimme toisen kehossa (Holler 2022). Myös oppiminen on multimodaalista: sekä aloittelevat että harjaantuneet kielen käyttäjät usein kuvaavat merkityksiä eleillä pyrkiessään selvittämään uuden sanan merkitystä (Eskildsen & Wagner 2013) – esimerkiksi kokkauskurssilla *pilkkomista* voi kuvata liikuttamalla avattua kämmettä sivusuunnassa ylös alas.

Kokonaisuutena tutkimukseni linkittyy yhteisymmärryksen ylläpitämiseen, joka on keskeinen päämäärä jokaisessa vuorovaikutustilanteessa. Keskustelua luonnehtii pyrkimys viedä toimintaa eteenpäin sekä säilyttää yhteinen ymmärrys siitä, mistä tilanteessa puhutaan ja mitä keskustelukumppaneiden vuorovaikutusteot tarkoittavat toiminnan näkökulmasta – onko lausuma tai käden ojennus esimerkiksi kysymys tai pyyntö. Toisinaan esiintyy puheen kuulemisen, ymmärtämisen ja tuottamisen ongelmia, ja toisinaan tilanteet soljuvat sujuvasti. Tarkastelen väitöskirjassani vuorovaikutustilanteita aikuisille maahanmuuttajille järjestetyssä harrastetoiminnassa. Tutkin sitä, miten kokkaus- ja viljelykurssien osallistajat käyttävät käsiään, kehoaan ja verbaalista kieltä tavoilla, joilla he pyrkivät edistämään yhteisen ymmärryksen säilymistä sekä kokkauksen ja viljelyn käytännön taitojen ja kielen oppimista.

Kokkauksen ja viljelyn toimintaympäristö on tutkimuksessani keskeinen. Vuorovaikutus ja oppiminen ovat yhteydessä siihen, millaiset puitteet fyysinen tila, sen materiaalit ja aktiviteetin luonne tarjoavat. Suurin osa sekä keskustelunanalyttisestä perustutkimuksesta että toisen kielen oppimisen tutkimuksesta on peräisin keskusteluun nojaavasta toiminnasta. Tällaisia ovat esimerkiksi tilanteet, joissa (toisen) kielen käyttäjät asioivat opintotoimistossa tai keskustelevat ruokapöydässä (esim. Kurhila 2006; Schegloff 2007; Hellermann, Eskildsen, Pekarek Doehler & Piirainen-Marsh toim. 2019). Emme vielä tiedä kattavasti, miten vuorovaikutus jäsentyy ja oppiminen mahdollistuu tilanteissa, joissa ihmiset tekevät konkreettisia asioita kehollaan ja käsillään eli esimerkiksi keittävät lohikeittoa tai kitkevät kasvimaata (kuitenkin esim. Kurhila & Kotilainen 2020). Tutkimukseni tavoitteena on ymmärtää juuri tätä: miten kielellä toimitaan ja millaisia oppimisen mahdollisuuksia kokkaus- ja viljelyvuorovaikutuksessa tarjoutuu.

Keskustelunanalyttinen tutkimus tähtää aidon vuorovaikutustoiminnan säännönmukaisuuden ymmärtämiseen (Stivers & Sidnell toim. 2013). Olen kerännyt tutkimukseni aineiston videoimalla kaksivuotisen viljelyhankkeen vuorovaikutusta. Hankkeessa opeteltiin hyötykasvien viljelyä Suomen ilmasto-olosuhteissa ja valmistettiin suomalaisia ruokia. Toimintaa ohjattiin suomeksi, ja hanke oli suunnattu pakolais- ja turvapaikanhakijataustaisille aikuisille maahanmuuttajille. Tutkimukseni tuo esiin, että tässä kontekstissa osallistumisessa ja oppimisessa käytetään systemaattisesti ke-

hoa. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteikö verbaalisella kielellä ja kieliopilla olisi merkitystä – mutta tutkimukseni tuo lisätietoa siitä, miten katse, ilmeet ja eleet ovat yhtä lailla kielen käytön keinoja ja keinon valinta on ennen kaikkea yhteydessä tilanteeseen toimintakontekstiin (Mondada 2014; Keevallik 2018). Kokatessa ja viljellessä on luontevaa tarkistaa ymmärrystä käsillä tekemisestä eleitä käyttäen, ja ruoanlaiton verbejä opetellessa on havainnollista kuvata verbien merkityssisältöä elein. Kehollisten merkityksen muodostamisen keinojen käyttö ei ole vain yritys korvata verbaalisen kielitaidon puutteita vaan erottamaton osa kielen käyttöä ja oppimista.

Siirrytään hetkeksi kokkauskurssille tilanteeseen, jossa ohjaaja neuvoo ripottelemaan korppujauhoja punajuurilaatikon päälle. Keskusteluanalyttisessä tutkimuksessa analysoidaan yksityiskohtaisesti, miten vuorovaikutustoiminta rakentuu osallistujien omasta näkökulmasta käsin. Esimerkissä 1 näemme, miten ohjaaja ensin antaa kurssin osallistujalle Fahadille ohjeen (kuva 11). Seuraavaksi Fahad ei ryhdy vielä ripottelemaan, vaan elehtii tavalla, joka näyttäisi kuvaavan pikemminkin sekoittamista (kuvat 12–13). Lopuksi Fahad katsoo ohjaajaa ja tällä tavalla ilmaisee odottavansa vastausta. Näemme, että ohjaaja käsittelee Fahadin kehollista toimintaa – elettä, katsetta ja toiminnan keskeyttämistä – sen merkinä, että Fahad ei ole täysin ymmärtänyt, mitä hänen pitäisi tehdä. Ohjaaja tarkentaakin ohjettaan, mistä selvästi näkyy, että hän on käsitellyt elettä ja siihen liittyvää kehollista toimintaa ymmärryksen tarkistuksena (kuva 14).

(1) Ymmärryksen tarkistaminen kuvaavalla eleellä

Tämä esimerkki on osa tutkimusaineistosta koostamaani kokoelmaa, jossa toisen kielen käyttäjät toistuvasti käyttävät kuvaavia eleitä tarkistaakseen ymmärrystä edellä ohjeistetusta. Kuvaavat eleet ovat tarkka ja nopeasti ymmärrettävä merkityksen muodostamisen keino, joka toimii myös ilman puhetta. Tutkimukseni tuottama havainto on sikäli merkittävä, että se syventää ymmärrystä kielen multimodaalisuudesta ja kehon roolista ymmärtämisen ongelmien ilmaisemisessa ja ratkaisemisessa.

Havainto on myös kielen oppimisen näkökulmasta merkityksellinen. Osallistumisen tapojen monipuolisuus lisää kieltä opettelevien mahdollisuuksia olla vuorovaikutuksessa ja saada onnistuneita kielenkäyttökokemuksia. Ruoanlaiton ja viljelyn tilanteissa kehon käyttö sekä toiminnan työvälineet ja materiaalit tukevat ymmärtämistä, kun kielenaineikset ovat usein fyysisesti näkyvissä. Eleitä käytetään hyväksi myös sanaston opettelussa. Esimerkissä 2 Aswad kuorii perunaa ja kysyy tälle toiminnalle verbiä (kuva 1). Hän elehtii kuorimista kuvaten ja kokeilee muodostaa verbiä itse. Esimerkissä eleitä käytetään myös äännerakenteen havainnollistamiseen: verbin perusmuodon *kuoria* ja taivutetun persoonamuodon *kuorii* välistä äänteellistä eroa havainnollistetaan eleillä, jotka myös Aswad toistaa ja ottaa osaksi oppimisen prosessiaan (kuvat 3–7).

(2) *Kuoria*-verbin merkityksen ja rakenteen kuvaaminen eleillä¹

1. Sarjakuvan piirtämisestä lämmin kiitos Eeva Säilälle!

Suomen kielen oppiminen vapaa-ajan harrastetoiminnassa on sekä yhteiskunnallisesti että tieteellisesti tärkeä kysymys. Kielen opetuksen ja kotoutumiskoulutuksen painopistettä on siirretty yhä enemmän omaehtoiseen oppimiseen, joka tapahtuu kielikurssien ulkopuolella esimerkiksi harrastetoiminnassa tai työelämässä (Valtioneuvosto 2021; OPH 2022). Kielikursseille pääsyä voi myös joutua odottamaan, mutta vapaa-ajan toimintaan voi osallistua milloin vain. Samaan aikaan keskustelunanalyttisessä tutkimuksessa on selkeä aukko siinä, mitä ylipäätään tiedämme kielen oppimisesta käytännöllisen toiminnan tilanteissa ja etenkin sellaisissa, joita ei ole suunniteltu kielipedagogisesti. Suomessa järjestetään jatkuvasti erilaista harrastustoimintaa, jonka yhtenä tavoitteena on edistää kielen oppimista ja kotoutumista, mutta toiminnan vetäjät eivät ole suomen kielen opettajia (ks. kotoutuminen.fi). Näin on myös tutkimassani viljelyhankkeessa. Väitöskirjassa tuottamani tieto auttaa ymmärtämään, miten vapaa-ajan toiminta voi edistää kielen oppimista.

Millaiset asiat ylipäätään ovat hyödyksi oppimiselle? Kun kielen oppijoilta kysytään, missä he kokevat oppivansa kieltä, vastaus on usein arkielämän tilanteissa. Perusteluksi annetaan kielen käytön aitous: arjessa oppii sellaista suomea, jota ihmiset oikeasti käyttävät (esim. Lilja 2019). Professori Salla Kurhila haastateltiin MTV:n *Viiden jälkeen* -ajankohtaisohjelmassa marraskuussa 2023 (Kurhila 2023). Kurhilan mukaan suomen kielen opettaminen on muuttunut viime vuosina suuntaan, jossa opetuksessa pyritään hyödyntämään mahdollisimman paljon luokkahuoneen ulkopuolista maailmaa. Kurhila nosti esiin, että kielenkin oppimisessa on tärkeää, että oppija voi tehdä häntä itseään kiinnostavia asioita ja samalla oppia kieltä.

Kokkaus- ja viljelytoiminnassa toteutuu kielenkäytön aitous mutta ennen kaikkea toiminnan mielekkyys ja vuorovaikutuskumppaneiden tuki. Mielekkyys heijastuu aloitteellisuuteen ja toimijuuteen. Tutkimukseni näyttää, miten toisen kielen käyttäjät kantavat vastuuta kokkauksen ja viljelyn etenemisestä ja omasta kielen oppimisestaan. He ratkaisevat aktiivisesti käytännön ja kielen ymmärtämisen ongelmia ja tekevät paljon oppimisaloitteita – esimerkiksi kysyvät ohjaajan käyttämän sanan merkitystä tai analysoivat kielenainesta rakenteen tasolla. Ohjaajat vastaavat aloitteisiin kärsivällisesti ja innostuen. Oppimiselle merkittävää on myös tilanteiden toistuvuus. Se tarjoaa mahdollisuuksia kertaamiseen, muistiin painamiseen ja toistuvien kielen käytön tapojen harjoitteluun.

Harrastetoiminnan vahvuus kielen oppimisen näkökulmasta näyttäisi olevan myös sen vapaamuotoisuudessa. Kokkailu ja viljely on kiireetöntä, eikä toiminnalla ole virallisia mitattavia tavoitteita. Tällöin on aikaa monipuoliselle keskustelulle ja oman oppimisen ohjaamiselle. Kielen käyttäjä voi valita, leipoo hän pullaa vai mustikkapiirakkaa ja mihin kielenainekseen tarttuu. Kokatessa ja viljellessä kehittyvät käytännön tietotaidon ja verbaalisen kielen lisäksi ymmärrys suomalaisesta kulttuurista ja erilaisissa tilanteissa toimimisesta. Osallistujat oppivat kompostoinnista ja voileipäkakun tekemisestä ja seuraavassa hetkessä voivat keskustella suomen kielen astevaihtelusta tai jakaa vastavuoroisesti kokemuksiaan suomalaisesta ja syyrialaisesta kulttuurista. Mahdollisuus valita ja kartuttaa kielen käytön rohkeutta on arvokasta oppimisen ja kotoutumisen kannalta. Menestyksekkään kielen oppimisen kynnyksilyksiksi on se, onko oppijalla mahdollisuutta ja uskallusta käyttää kieltä oikeassa maailmassa aitojen ihmisten kanssa. Tämän eri tavoin haasteellisen kynnyksen ylittäminen avaa tien oppimiseen.

Minulta on monesti tiedusteltu, millaisia pedagogisia ohjeita tutkimukseni pohjalta voidaan johtaa. Nähdäkseni tutkimukseni antaa mahdollisuuden hahmottaa kieli-pedagogiikkaa laajemmasta näkökulmasta eli siitä, miten kuka tahansa voi tukea toisen kielen käyttäjien toimijuutta ja kielen oppimista omalta osaltaan. Tutkimukseni pohjalta ehdotan, että aloittelevat kielen oppijat hyötyisivät erityisesti osallistumisen ja toimijuuden tukemisesta. Tähän liittyy olennaisesti se, että kielen käytön tilanteissa on läsnä ihmisiä, joilta voi kysyä myös kielestä. Jokainen kohtaaminen kaupassa tai jumppatunnilla on mahdollisuus oppimiseen. Kielellisenä tukena, vuorovaikutuskumppanina, toimiminen on monikielistyvässä yhteiskunnassa tarpeellinen taito jokaiselle sen jäsenelle (Lilja, Eilola, Jokipohja & Tapaninen toim. 2022; Lehtimaja, Korpela, Komppa, Kotilainen & Kurhila 2023). Voimme kukin osaltamme auttaa madaltamaan toisen kielen käytön kynnystä.

Kielen oppimisessa on kyse siitä, että osallistumme erilaisiin vuorovaikutustilanteisiin koko kehoa käyttäen (Hellermann ym. toim. 2019). Aina emme kuitenkaan syystä tai toisesta ymmärrä toisiamme, mutta sitäkin ei tarvitse pelästyä, sillä kuulemisen ja ymmärtämisen ongelmat ovat tavallisia, ja niissä piilee usein mahdollisuus oppimiseen. Kun hahmotamme oppimisen laajemmasta näkökulmasta, meidän ei tarvitse ottaa paineita siitä, osaammeko avustaa oikean sijamuodon valinnassa tai selittää jonkin sanan mahdollisimman kattavasti. Sen sijaan tärkeää on olla avoin ja herkistyä toisen kielen käyttäjän aloitteille ja pyrkiä selvittämään, mistä tilanteessa on kyse ja ovatko keskustelijat samassa ymmärryksessä.

Aamulehti haastatteli tammikuussa 2024 suomea opettelevaa hammaslääkärää (*Aamulehti* 28.1.2024). Hän on innokas ja motivoitunut kielen oppija, joka kertoo ottaneensa kielen oppimiseen avuksi myös kädet. Tämän ilmaisun merkitys jää artikkelissa epäselväksi, mutta tutkimukseni on näyttänyt, että kädet todella ovat tärkeä osa vuorovaikutusta ja kielen oppimista. Kokkauksen ja viljelyn lomassa opitaan koko keholla. Silloin on mahdollisuus kielitaidon kartuttamisen lisäksi saada kokemus osallisuudesta suomalaisen yhteiskuntaan (Intke-Hernandez 2020).

Kysyin alussa, miten voimme vuorovaikutuksessa tietää, mitä kullakin sanallisella vuorolla tarkoitetaan tai miksi videovälitteisessä etäkokouksessa syntyy helposti hämmennystä puheenvuorojen jakelussa. Väitöstutkimukseni pohjalta havaitaan, että vastaus voi usein löytyä siitä, miten käytämme kehoa – ilmeitä, eleitä, asentoja. Sitten tutkimukseni vahvistaa ja täydentää aikaisempia havaintoja kehollisen toiminnan keskeisyydestä toistemme ymmärtämisessä (Holler 2022; Piirainen-Marsh, Lilja & Eskildsen 2022).

Olen tutkimuksellani osallistunut vuorovaikutuksen perusilmiöiden multimodaalisuuden ymmärtämiseen sekä kielen kehollisuuden huomioon ottavan kieliteorian kehittämiseen ja vakiinnuttamiseen (vastaavan näkemyksen edustajista ks. esim. Holler 2022; Jantunen 2022; Mondada 2014). Käsitksemme kielestä ja oppimisesta multimodaalisena ilmiönä syventyy, kun tarkastellaan yksityiskohtaisesti inhimillisen sosiaalisen toiminnan jäsentymistä. Perusilmiöiden syvälinen ymmärtäminen on kaiken vuorovaikutustutkimuksen pohjana, ja sen perustalle voidaan rakentaa monipuolista jatkotutkimusta.

Lähteet

- Aamulehti* 28.1.2024: Hammaslääkäri muutti Brasiliasta Tampereelle 1,5 vuotta sitten, mutta ei ole voinut tehdä töitä päivääkään. Tästä on kyse.
- ESKILDSÉN, SØREN W. – WAGNER, JOHANNES 2013: Recurring and shared gestures in the L2 classroom. Resources for teaching and learning. – *European Journal of Applied Linguistics* 1 (1) s. 139–161. <https://doi.org/10.1515/eujal-2013-0007>.
- GOODWIN, CHARLES 2017: *Co-operative action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HELLERMANN, JOHN – ESKILDSÉN, SØREN W. – PEKAREK DOEHLER, SIMONA – PIIRAINEN-MARSH, ARJA (toim.) 2019: *Conversation analytic research on learning-in-action. The complex ecology of second language interaction “in the wild”*. Educational Linguistics 38. Cham: Springer.
- HOLLER, JUDITH 2022: Visual bodily signals as core devices for coordinating minds in interaction. – *Philosophical transactions of the Royal Society B. Biological Sciences* 377 (1859) artikkeli nro. 20210094. <https://doi.org/10.1098/rstb.2021.0094>.
- HÖMKE, PAUL – LEVINSON, STEPHEN C. – HOLLER, JUDITH 2022: Eyebrow movements as signals of communicative problems in human face-to-face interaction. – *PsyArXiv*, June 24. <https://doi.org/10.31234/osf.io/3jnm7>.
- INTKE-HERNANDEZ, MINNA 2020: *Maahanmuuttajaäitien arjen kielitarinat. Etnografinen tutkimus kieliyhteisöön sosiaalistumisesta*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6838-2>.
- JANTUNEN, TOMMI 2022: What is ‘showing’ in language? – *Finnish Journal of Linguistics* 35 s. 169–184.
- KEEVALLIK, LEELO 2018: What does embodied interaction tell us about grammar? – *Research on Language and Social Interaction* 51 (1) s. 1–21. <https://doi.org/10.1080/08351813.2018.1413887>.
- Kotoutuminen.fi = Kotoutumisen osaamiskeskuksen ylläpitämä verkkosivu <https://kotoutuminen.fi/etusivu> (31.7.2024).
- KURHILA, SALLA 2006: *Second language interaction*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2023: Haastattelu MTV:n viiden jälkeen -ohjelmassa 27.11.2023.
- KURHILA, SALLA – KOTILAINEN, LARI 2020: Student-initiated language learning sequences in a real-world digital environment. – *Linguistics and Education* 56 Article 100807. <https://doi.org/10.1016/j.linged.2020.100807>.
- LEHTIMAJA, INKERI – KORPELA, EVELIINA – KOMPPA, JOHANNA – KOTILAINEN, LARI – KURHILA, SALLA 2023: *Monikielisen työyhteisön opas. Ratkaisuja sujuvaan vuorovaikutukseen*. Helsinki: Alma Talent.
- LILJA, NIINA 2019: ”Mä opin sitä kadulla kavereitten kanssa”. Suomen kielen käyttöön ja oppimiseen liittyviä kategorisointeja maahanmuuttajanuorten haastattelupuheessa. – *Puhe ja Kieli* 38 (4) s. 203–225. <https://doi.org/10.23997/pk.69270>.
- LILJA, NIINA – EILOLA, LAURA – JOKIPOHJA, ANNA-KAISA – TAPANINEN, TERHI (toim.) 2022: *Aikuiset maahanmuuttajat arjen vuorovaikutustilanteissa. Suomen kielen oppimisen mahdollisuudet ja mahdollisuudet*. Tampere: Vastapaino.
- MONDADA, LORENZA 2014: The local constitution of multimodal resources for social interaction. – *Journal of Pragmatics* 65 s. 137–156. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.04.004>.
- 2018: Multiple temporalities of language and body in interaction. Challenges for transcribing multimodality. – *Research on Language and Social Interaction* 51 (1) s. 85–106.

- <https://doi.org/10.1080/08351813.2018.1413878>.
- OPH 2022= Opetushallitus 2022: *Kotoutumiskoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2022*. Määräykset ja ohjeet 2022:1a. Helsinki: Opetushallitus.
- PIIRAINEN-MARSH, ARJA – LILJA, NIINA – ESKILDSEN, SØREN W. 2022: Bodily practices in action formation and ascription in multilingual interaction. Introduction to the special issue. – *Social Interaction. Video-Based Studies of Human Sociality* 5 (1). <https://doi.org/10.7146/si.v5i2.130866>.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. 2007: *Sequence organization in interaction. A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511791208>.
- SEO, MI-SUK – KOSHIK, IRENE 2010: A conversation analytic study of gestures that engender repair in ESL conversational tutoring. – *Journal of Pragmatics* 42 (8) s. 2219–2239. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.01.021>.
- STIVER, TANYA – ROSSANO, FEDERICO 2010: Mobilizing response. – *Research on Language and Social Interaction* 43 (1) s. 3–31. <https://doi.org/10.1080/08351810903471258>.
- STIVERS, TANYA – SIDNELL, JACK (toim.) 2013: *The handbook of conversation analysis*. Blackwell Handbooks in Linguistics. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Valtioneuvosto 2021: *Maahan muuttaneiden koulutus- ja työllisyyspolut*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:29. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-358-6>.

Anna-Kaisa Jokipohja: *Kädet, keho, kieli. Yhteisymmärryksen multimodaalinen jäsenytminen ja kielen oppimisen hetket kokkaus- ja viljelyvuorovaikutuksessa*. Tampere: Tampereen yliopisto 2024. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-3282-2>.

Kirjoittajan yhteystiedot: etunimi.sukunimi@helsinki.fi